

**JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
WIZARA YA ELIMU, SAYANSI NA TEKNOLOJIA**

**MWONGOZO WA KITAIFA WA UTOAJI WA HUDUMA YA
CHAKULA NA LISHE KWA WANAFUNZI WA ELIMUMSINGI**

Imeandaliwa na:
Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia
Mji wa Serikali Mtumba
Mtaa wa Afya
S.L.P 10
40479 Dodoma

Barua pepe: info@moe.go.tz
Simu: +255 26 296 3533
Tovuti: www.moe.go.tz

DIBAJI

Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania imekusudia kuleta mapinduzi ya kiuchumi ili kuiingiza Tanzania kwenye uchumi wa kati wa juu ifikapo 2025. Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia (WyEST) ina wajibu wa kutunga Sera, Sheria, Kanuni na Miongozo ya kisekta na kuweka mikakati inayoakisi ajenda ya maendeleo ya taifa. Katika muktadha huo, Sera ya Elimu na Mafunzo ya Mwaka 2014 imetamka kwamba, Serikali itahakikisha kuwa huduma muhimu zikiwamo za chakula bora, mawasiliano, umeme, maji safi na salama, na afya zinapatikana katika shule na vyuo. Huduma hizi huchangia kuongeza ushiriki wa walimu na wanafunzi katika mchakato wa ufundishaji na ujifunzaji.

Tafiti zinaonesha kwamba, kuwapo kwa huduma muhimu ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa kutwa, kunasaidia kuongeza mahudhurio ya wanafunzi na kupunguza utoro, kuboresha kiwango cha ufaulu na afya ya wanafunzi. Mwongozo huu wa Utekelezaji wa Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe kwa wanafunzi shuleni, umeandaliwa kwa kuzingatia umuhimu wa upatikanaji wa chakula kwa wanafunzi shuleni. Huu ni mkakati wa kukabiliana na njaa inayoweza kuchangia kuwapo kwa changomoto zinazoathiri utoaji wa elimu bora.

Lengo kuu la Mwongozo huu ni kuwaelekeza watekelezaji na wadau wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni namna bora ya kutekeleza, kusimamia na kuboresha utoaji

wa huduma hiyo nchini. Aidha, Mwongozo huu unakusudiwa kutumiwa na viongozi katika ngazi zote: taifa, mikoa, halmashauri, kata, vijiji/mitaa na shule katika kusimamia na kutathmini utekelezaji wake.

Ufanisi katika utekelezaji wa Mwongozo huu utategemea sana ushirikishwaji na utendaji wa wadau na watekelezaji wote ambao ni: WyEST, Ofisi ya Rais Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa (OR-TAMISEMI), idara na taasisi za kisekta, mikoa, Halmashauri, Serikali za Mitaa, shule, wazazi/walezi, jamii, na Wabia wa Maendeleo.

Ni matarajio yangu kwamba Mwongozo huu utatumiwa na watekelezaji wote kwa kuzingatia taratibu, wajibu na majukumu yaliyoanishwa kwa kila mdau ili kufikia malengo yaliyokusudiwa. Ushiriki wa kila mmoja kwa nafasi yake katika kuhakikisha kwamba wanafunzi wanapata huduma ya chakula na lishe wanapokuwa shuleni, ni muhimu katika kuleta mabadiliko chanya na kuboresha utoaji wa elimu bora nchini.

Dkt. Leonard D. Akwilapo
Katibu Mkuu
Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia

SHUKURANI

Mwongozo huu umeandaliwa kwa ushirikiano wa wataalamu na wadau mbalimbali. Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia (WyEST) inawashukuru wataalamu kutoka Wizara na Taasisi mbalimbali walioshiriki katika kuandaa Mwongozo huu. Wizara na Taasisi zilizoshiriki katika kazi hii muhimu ni Ofisi ya Rais - Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa (OR-TAMISEMI), Ofisi ya Waziri Mkuu - Sera na Uratibu, Wizara ya Afya, Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto, Wizara ya Kilimo, Taasisi ya Chakula na Lishe (TFNC), Chuo Kikuu cha Kilimo Sokoine (SUA), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam (UDSM), Chuo Kikuu cha Dodoma (UDOM), Chuo Kikuu Huria Tanzania (OUT), Shirika la Mpango wa Chakula Duniani (WFP), Nutrition International (NI) na washiriki wengine walioshiriki katika hatua mbalimbali.

Aidha, shukrani za pekee zinatolewa kwa Shirika lisilo la kiserikali la *Project Concern International (PCI)* kwa kushiriki na kufadhili kazi ya uandishi wa Mwongozo huu.

Mwisho, shukurani ziende kwa maafisa wa WyEST na OR-TAMISEMI walioshiriki na kuongoza jopo la wataalamu wa fani mbalimbali katika kuandaa Mwongozo huu kuanzia hatua ya awali hadi kukamilika kwake.

Ni matumaini yangu kwamba utekelezaji wa Mwongozo huu utaleta matokeo chanya katika uboreshaji wa Elimumsingi nchini Tanzania.

Dkt. Lyabwene M. Mtahabwa
Kamishna wa Elimu
Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia

VIFUPISHO VYA MANENO

ADSF:	African Day of School Feeding
AZAKI:	Asasi Za Kiraia
BEMIS:	Basic Education and Management Information System
BEST:	Basic Education Statistics of Tanzania
EBM:	Elimu Bila Malipo
FAO:	Food and Agriculture Organization
MTUHA:	Mfumo wa Taarifa za Uendeshaji Huduma za Afya
MUHCLS:	Mwongozo wa Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni.
NI:	Nutrition International
NMNAP:	National Multi-sectoral Nutrition Action Plan
OR - TAMISEMI:	Ofisi ya Rais-Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa
PCI:	Project Concern International
RCC:	Regional Consultative Committee
SUA:	Sokoine University of Agriculture
TFNC:	Tanzania Food and Nutrition Centre
WFP:	World Food Program
WyEST:	Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia

MAANA YA MANENO

- Chakula:** Kitu chochote kinacholiwa au kunywewa ambacho ni salama na kinachokubalika katika jamii kwa madhumuni ya kuupa mwili virutubishi.
- Elimumsingi:** Ngazi ya elimu inayohusisha Elimu ya Awali, Msingi na Sekondari (Kidato cha Kwanza hadi cha Nne).
- Lishe:** Mchakato unohusisha hatua mbalimbali kuanzia chakula kinapoliwa, kusagwa, kuyeyushwa na hatimaye virutubishi kufyonzwa na kutumika mwilini ili kuleta afya kimwili, kiakili na kisaikolojia.
- Mlo kamili:** Mlo unaotokana na mchanganyiko wa vyakula vya aina mbalimbali kutoka makundi tofauti yajulikanayo kama makundi matano ya vyakula.
- Njaa iliyofichika:** Upungufu wa virutubishi vya vitamini na madini mwilini.
- Njaa ya muda mfupi:** Hali inayotokana na mtu kukosa mlo mmojawapo kati ya milo mikuu mitatu ya siku kwa wakati na hivyo kusababisha mwili kukosa nishati lishe.

- Uchechemuaji:** Hali ya kuhamasisha utendaji wa jambo fulani.
- Uraghibishi:** Uteteaji wa jambo kwa njia ya kulitangaza au kulinadi.
- Utapiamlo:** Hali inayotokana na kupungua au kuzidi kwa virutubishi vinavyohitajika mwilini kunakosababishwa na ulaji usiofaa.
- Wadau wa Elimu:** Inahusisha Wizara, Idara na Taasisi za Kisekta, Sekta binafsi, Wabia wa Maendeleo, Mashirika ya Umoja wa Mataifa, Asasi za Kiraia (AZAKI), Mashirika ya Kidini, Mashirika ya Kimataifa na Kitaifa ya Serikali na yasiyo ya Kiserikali, Wazazi/Walezi, Jamii, Wanafunzi na Vyombo vya habari.

Yaliyomo

Dibaji.....	i
Shukurani.....	iii
Vifupisho vya Maneno.....	v
Maana ya Maneno.....	vi
Yaliyomo.....	viii
Sehemu ya Kwanza.....	1
Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni.....	1
1.1 Utangulizi.....	1
1.2 Usuli.....	2
1.3 Umuhimu wa Mwongozo.....	5
1.3 Malengo ya Mwongozo.....	6
1.4 Walengwa wa Mwongozo.....	7
1.5 Wanufaika wa Mwongozo.....	7
Sehemu ya Pili.....	8
Utekelezaji wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni.....	8
2.1 Utangulizi.....	8
2.2 Muktadha wa Kisera.....	8
2.3 Utaratibu wa Upatikanaji wa Chakula.....	9
2.4 Aina za Vyakula.....	12
2.5 Mahitaji Muhimu katika Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe.....	13
2.6 Huduma za Afya na Lishe.....	13
2.7 Viwango na Kiasi Stahiki cha Chakula.....	14

2.8 Utunzaji wa Kumbukumbu za Uchangiaji, Uhifadhi na Utumiaji wa Chakula.....	15
2.9 Udhhibiti wa Ubora na Usalama wa Chakula.....	15
2.10 Shughuli za Uzalishaji wa Mazao ya Chakula Shuleni.....	16
2.11 Uwezesaji wa Utekelezaji.....	17
Sehemu ya Tatu.....	18
Wajibu na Majukumu.....	18
3.1 Utangulizi.....	18
3.2 Wajibu na Majukumu ya Wadau wa Elimu.....	18
Sehemu ya Nne.....	32
Utoaji Endelevu wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni.....	32
4.1 Utangulizi.....	22
4.2 Utoaji Endelevu wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni.....	32
Sehemu ya Tano.....	35
Ufuatiliaji na Tathimini ya Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni.....	35
5.1 Utangulizi.....	35
5.2 Viashirio vya Utekelezaji wa Utoaji wa Huduma za Chakula na Lishe.....	35
5.3 Muundo wa Uandaaji na Utoaji wa Taarifa.....	39
5.4 Ufuatiliaji na Usimamizi Elekezi katika Ngazi ya Mkoa.....	40
5.5 Mikutano ya Wadau.....	41

Viambatisho.....43
Rejea.....47

SEHEMU YA KWANZA

HUDUMA YA CHAKULA NA LISHE SHULENI

1.1 Utangulizi

Upatikanaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wanapokuwa shuleni wakati wa masomo ni suala muhimu. Tafiti zinaonesha kwamba wanafunzi wanapopatiwa huduma za chakula na lishe wakiwa shuleni, huwa na afya nzuri, hupunguza utoro, huongeza usikivu, huboresha mahudhurio, huboresha afya na huinua kiwango cha ufaulu (Lukindo, 2018; Maijo, 2019; WFP, 2013). Kwa kuzingatia umuhimu huo, Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia (WyEST) imeandaa Mwongozo wa Kitaifa wa Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe kwa Wanafunzi wa Elimumsingi.

Utekelezaji wa Mwongozo huu utamwezesha mwanafunzi kuondokana na tatizo la njaa ya muda mfupi na njaa iliyofichika, hivyo kuwa na lishe nzuri na afya njema ya kumwezesha kupata maarifa, ujuzi na umahiri unaotarajiwa. Aidha, utamwezesha mhitimu wa Elimumsingi kuweza kuchangia maendeleo yake binafsi na taifa kwa ujumla.

Mwongozo huu unatoa maelekezo kwa watekelezaji kuhusu namna bora ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi shuleni. Aidha, Mwongozo huu umegawanyika katika sehemu kuu tano ambazo ni: Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni; Utekelezaji wa Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni; Wajibu na Majukumu;

Uendelevu wa Utoaji Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni; na Ufuatiliaji na Tathmini.

1.2 Usuli

Utoaji wa huduma ya chakula na lishe unalenga kuongeza uandikishaji, mahudhurio, usikivu darasani, ufaulu na kupunguza utoro. Upatikanaji wa huduma hii utachangia matokeo chanya katika ufundishaji na ujifunzaji pamoja na kuongeza ufaulu mzuri katika mitihani. Aidha, utekelezaji wa Mwongozo huu unalenga kumwezesha mwanafunzi wa Elimumsingi kufanikiwa katika maisha yake na kutoa mchango katika maendeleo ya taifa.

Katika ngazi za kimataifa, kikanda na kitaifa, zipo juhudi mbalimbali zinazolenga kuimarisha utoaji wa huduma ya chakula shuleni kwa kuimarisha hali ya lishe na afya kwa wanafunzi na kuongeza fursa za elimu.

Huduma ya chakula na lishe ni ajenda muhimu katika masuala mtambuko inayochangia katika kuhakikisha nchi zinafikia Malengo ya Maendeleo Endelevu (SDGs) 2030; yanayojumisha, Lengo Namba 1: Kuondoa Umaskini; Lengo Namba 2: Kuondoa Njaa; Lengo la Namba 3: Kuwa na Afya Bora na Ustawi; Lengo Namba 4: Kuwa na fursa sawa ya upatikanaji wa Elimu Bora na Jumuishi; Lengo Namba 5: Kuwa na Usawa Kijinsia; Lengo Namba 6: Upatikanaji wa Maji Safi na Usafi wa Mazingira; na Lengo Namba 17: Ushirikishwaji katika kufikia Malengo Endelevu.

Aidha, Sera ya Mpango wa Chakula Duniani (WFP) na tafiti za Shirika la Chakula na Kilimo la Umoja wa Mataifa (FAO) zinapendekeza kila nchi kuwa na utaratibu wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi shuleni wakati wa masomo. Pia, Umoja wa Nchi za Afrika unasisitiza kuwa nchi wanachama zianzishe utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi shuleni.

Mwongozo huu ni sehemu ya utekelezaji wa Mpango Kazi wa FAO na WFP, 2018 - 2020 kuhusu utoaji wa huduma ya chakula shuleni kwa kutumia mazao ya chakula yanayopatikana katika mazingira ya shule inayohusika. Utekelezaji wa Mpango Kazi huo utasaidia uzalishaji wa chakula katika ngazi ya kaya na shule. Aidha, mafanikio zaidi yatapatikana kwa kuwawezesha wanafunzi kuondokana na njaa ya muda mfupi, kupata lishe na afya bora, fursa ya elimu bora, kuongeza mahudhurio na kumaliza shule katika maeneo ambayo mpango wa chakula shuleni unatekelezwa.

Vilevile, katika mkutano wa tatu wa Siku ya Utoaji wa Huduma ya Chakula Shuleni katika Bara la Afrika (African Day of School Feeding - ADSF), uliofanyika Machi, 2018 nchini Zimbabwe ilielezwa kuwa, nchi zilizofanikiwa kutekeleza mpango huo barani Afrika ni Gambia, Zimbabwe, Benini, Bukinafaso, Ginebisau, Nijeri, Kodivaa na Burundi (ADSF, 2018).

Nchini Tanzania, utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni unaendelea kutekelezwa kwa ushirikiano kati ya Serikali, jamii,

wadau na sekta binafsi. Sera ya Elimu na Mafunzo ya mwaka 2014 inatamka kwamba Serikali itahakikisha kuwa huduma muhimu zikiwamo chakula bora, mawasiliano, umeme, maji safi na salama, na afya zinapatikana katika shule na vyuo. Aidha, pamoja na sera hiyo, Serikali ilitoa Waraka wa Elimu Namba 3 wa mwaka 2016 kuhusu utekelezaji wa Mpango wa Elimu Bila Malipo (EBM). Waraka huo umeainisha majukumu ya wadau wa elimu katika ngazi mbalimbali ambapo jukumu mojawapo la wazazi/walezi na jamii ni kushirikiana na shule katika kuhakikisha wanafunzi wanapata chakula wanapokuwa shuleni.

Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia kwa kushirikiana na Shirika la *Project Concern International (PCI)* ilifanya utafiti mwaka 2019 kuhusu upatikanaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni ambao ulihusisha shule 120 kutoka Halmashauri 12 za Mikoa 7 ya Tanzania Bara. Lengo la utafiti huo lilikuwa ni kubaini hali halisi ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi. Utafiti huo ulionesha kuwa ipo haja ya kuboresha utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi wanapokuwa shuleni. Utafiti pia ulibaini kuwa maeneo ambayo utoaji wa huduma za chakula unafanyika, ufanisi wake unatokana na uwepo wa uchangiaji wa chakula kutoka kwa wazazi/ walezi na jamii inayohusika. Wazazi/walezi katika baadhi ya maeneo wakishirikiana na wabia wa maendeleo, walijiwekea utaratibu wa uchangiaji wa chakula na huduma nyingine zinazohusiana na utoaji wa

chakula shuleni kama zilivyoainishwa katika sehemu ya pili ya Mwongozo huu. Vilevile, maeneo ambayo huduma ya chakula na lishe inatolewa yameonesha kuleta matokeo mazuri kielimu ikiwemo kuongezeka kwa uandikishaji, mahudhurio mazuri, kupungua kwa utoro, kuimarika kwa afya na hali ya lishe kwa wanafunzi na kuongezeka kwa ufaulu.

Aidha, ilibainika kuwa mwamko wa wazazi/walezi na wadau kuchangia chakula shuleni ulikuwa mdogo; hivyo kuna haja kuendelea kuhamasisha jamii kuhusu kuchangia chakula na hivyo kuimarisha matokeo ya ufundishaji na ujifunzaji. Vilevile, uwapo wa sera, wataalamu, utayari wa Serikali na wadau mbalimbali, maeneo ya uzalishaji wa chakula na vyanzo vya maji vilionekana kuwa fursa muhimu katika kufanikisha utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni.

Kwa hiyo, kutokana na changamoto za ukosefu wa huduma ya chakula na lishe shuleni na athari zake kama zilivyobainishwa hapo juu, Mwongozo huu umeandaliwa ili kufanikisha utoaji wa huduma ya chakula kwa wanafunzi wa Elimumsingi.

1.3 Umuhimu wa Mwongozo

Uamuzi wa kuwa na Mwongozo unatokana na ukweli kwamba Tanzania haikuwa na Mwongozo wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni. Wazo hili linathibitishwa na tafiti zilizofanyika katika nchi 33 zenye uchumi wa kipato cha chini na kati. Tafiti hizi zilionesha kwamba nchi 17 (52%) zilikuwa na miongozo ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni

(FAO, 2019; WFP, 2009). Hata hivyo, Tanzania haikuwa miongoni mwa nchi zilizofanyiwa utafiti huo, ingawa matokeo ya utafiti huo yanashabihiana na malengo ya Mwongozo huu.

Hadi kufikia mwaka 2019 nchini Tanzania, shule za Elimumsingi zilizosajiliwa zilikuwa 22,772 (za Serikali na zisizo za Serikali). Idadi hii inaongezeka kila mwaka jambo ambalo linachagiza umuhimu wa kuwapo kwa Mwongozo utakaoelekeza utoaji wa viwango stahiki vya huduma hii. Aidha, uzoefu unaonesha kwamba kuna wadau, mashirika au sekta binafsi zinazotoa huduma hiyo kwa baadhi ya maeneo nchini bila kuratibiwa. Hivyo, Mwongozo huu unatoa maelekezo kwa wadau wa elimu wanaotoa michango mbalimbali katika kutekeleza huduma hii kwa ngazi zote kuanzia taifa, mkoa, halmashauri, kata, vijiji na shule ili kuboresha utoaji wa huduma hiyo muhimu.

1.3 Malengo ya Mwongozo

1.3.1 Lengo Kuu

Kuwaelekeza wasimamizi, watekelezaji na wadau namna bora ya kushiriki, kusimamia, kutekeleza, na kuboresha utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi.

1.3.2 Malengo Mahsusi

- i. Kutoa maelekezo kwa watumiaji wa mwongozo kuhusu utoaji wa huduma endelevu ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi;

- ii. Kuelekeza taratibu stahiki za kufuatwa ili kuwezesha upatikanaji wa chakula shuleni;
- iii. Kuelekeza watekelezaji namna ya kupanua wigo wa wachangiaji na utoaji huduma ya chakula na lishe shuleni;
- iv. Kuelekeza aina na viwango stahiki vya chakula kwa wanafunzi wa Elimumsingi;
- v. Kuelekeza namna ya kupanga na kutekeleza mikakati endelevu ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni; na
- vi. Kuelekeza namna ya kufanya ufuatiliaji, usimamizi na tathmini ya huduma ya chakula na lishe shuleni.

1.4 Walengwa wa Mwongozo

Watumiaji wa Mwongozo huu ni viongozi na maafisa wa Serikali katika ngazi ya WyEST, OR–TAMISEMI, Wizara za Kisekta, Idara na Taasisi zake, Mikoa, Halmashauri, Asasi Zisizo za Kiserikali, Sekta Binafsi, Vyombo vya Habari, na Wabia wa Maendeleo. Aidha, Mwongozo huu utatumiwa na viongozi wa Serikali za Mitaa wa ngazi ya kata, vijiji/mtaa, shule, Kamati/Bodi za Shule, walimu, wazazi/walezi na jamii kwa ujumla.

1.5 Wanufaika wa Mwongozo

Wanufaika wa Mwongozo huu ni wanafunzi wa Elimumsingi kwa shule za Serikali na zisizo za Serikali.

SEHEMU YA PILI

UTEKELEZAJI WA UTOAJI WA HUDUMA YA CHAKULA NA LISHE SHULENI

2.1 Utangulizi

Utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi shuleni ni muhimu kwa afya bora, mahudhurio mazuri, kuongeza ufaulu na kupunguza utoro. Sehemu hii ya Mwongozo inatoa tafsiri ya Sera na Nyaraka zinazohusu afya na lishe ya wanafunzi shuleni; kisha unaelekeza utaratibu wa upatikanaji wa chakula, aina ya vyakula na huduma muhimu zitakazotolewa. Maeneo mengine yaliyotolewa maelekezo ni mahitaji muhimu katika utoaji wa huduma ya chakula na lishe, aina za huduma za afya na lishe zinazopaswa kutolewa, viwango na kiasi stahiki cha chakula, utunzaji wa kumbukumbu za uchangiaji, uthibiti ubora wa chakula, uzalishaji na upatikanaji wa chakula. Aidha, sehemu hii inaelekeza kuhusu uwezeshwaji wa utekelezaji wa huduma ya utoaji wa chakula na lishe shuleni.

2.2 Mukadha wa Kisera

Utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni unazingatia Sera ya Afya ya mwaka 2007, Sera ya Elimu na Mafunzo ya mwaka 2014 na Mpango wa Taifa wa Sekta Jumuishi wa Miaka Mitano wa Utekelezaji wa Lishe 2016/17 hadi 2020/21. Aidha, Mpango wa Pili wa Maendeleo ya Taifa wa Miaka Mitano 2016/17 hadi 2020/21 umezungumzia masuala

ya usalama wa chakula na lishe. Sera ya Elimu na Mafunzo ya mwaka 2014 imebainisha masuala ambayo Serikali kwa kushirikiana na wadau wa elimu itayawekea mkazo. Mambo hayo ni pamoja na mazingira salama na huduma muhimu shuleni. Sera imetamka kwamba “Serikali itahakikisha kuwa huduma muhimu zikiwamo chakula bora, mawasiliano, umeme, maji safi na salama, na afya zinapatikana katika shule na vyuo (WyEST, 2014, Uk. 33)”. Pia tamko hilo la kisera limeongeza kwamba “Serikali itahakikisha kuwapo kwa mazingira bora na salama ili kufanikisha utoaji wa huduma ya chakula na lishe (WyEST, 2014, Uk.33).

Aidha, Mwongozo huu unatoa maelekezo ya jinsi wazazi/walezi na wadau mbalimbali watakavyochangia huduma ya chakula cha mchana kwa wanafunzi wa kutwa; pia unaelekeza utoaji wa chakula na huduma nyingine kwa wanafunzi wa dahalia.

Hivyo, kwa kuzingatia sera, uongozi wa shule, wazazi/walezi, jamii na kamati/bodi za shule zitawajibika katika utoaji wa huduma hii ya chakula shuleni katika ngazi ya Elimumsingi.

2.3 Utaratibu wa Upatikanaji wa Chakula

Kwa shule ambazo zinatoa huduma ya chakula, utaratibu wa utoaji chakula unatofautiana. Hata hivyo, changamoto za upatikanaji wa chakula zimeonekana zaidi kwenye shule za kutwa ukilinganisha na shule za bweni. Hivyo basi, kwa mujibu wa Mwongozo huu, upatikanaji wa chakula kwa shule za kutwa utategemea uchangiaji wa wazazi/walezi, jamii, sekta

binafsi, wadau mbalimbali, mashamba/bustani za uzalishaji wa mazao ya chakula na mbogamboga na miradi mingine ya shule. Takwimu zilizopo zinaonesha kuwa asilimia kati ya 50 na 70 ya shule hazitoi huduma hii muhimu kwa wanafunzi. Kati ya shule zinazotoa chakula, zipo shule zinazotoa chakula kwa wanafunzi wote kwa siku tano za masomo na zile zinazotoa chakula kwa siku pungufu ya hizo. Aidha, baadhi ya shule hazitoi chakula kwa wanafunzi ambao wazazi wao hawakuchangia chakula jambo ambalo kijamii halikubaliki. (WyEST, 2019, Uk.3). Hivyo, uwapo wa Mwongozo wa kitaifa wa namna chakula kitakavyopatikana na kutumika ni jambo muhimu. Kutokana na hali hiyo, Mwongozo unaelekeza mambo yafuatayo:

2.3.1 Vyanzo vya Upatikanaji wa Chakula

Chakula kwa wanafunzi shuleni kitapatikana kwa kutumia vyanzo vifuatavyo:

- i. Serikali (kwa shule zake za bwani);
- ii. Wamiliki wa shule zote zisizo za serikali (kutwa na bwani);
- iii. Wazazi/walezi wa wanafunzi katika shule za Serikali za kutwa;
- iv. Wadau wa elimu;
- v. Wabia wa maendeleo;
- vi. Sekta binafsi; na
- vii. Miradi ya uzalishaji mali shuleni kama vile mashamba, bustani za mbogamboga na matunda, na ufugaji wa kuku, nyuki, samaki na wanyama wadogowadogo.

2.3.2 Aina za Michango kwa ajili ya Chakula cha Wanafunzi

- i. Michango ya vyakula;
- ii. Michango ya fedha;
- iii. Michango ya nguvu kazi;
- iv. Michango ya miundombinu; na
- v. Michango ya uwezeshaji (kuwajengea uwezo wa kitaalamu)

2.3.3 Taratibu za Mifumo ya Uchangiaji wa Huduma ya Chakula Shuleni

- i. Shule itahakikisha kwamba, kamati ya wazazi/walezi ya usimamizi wa utoaji wa huduma ya chakula na lische shuleni inaundwa ili kusimamia michango ya chakula;
- ii. Serikali ya kijiji/mtaa itasimamia uundwaji wa kamati ya wazazi/walezi ya usimamizi wa kutoa huduma za chakula na lische shuleni kupitia mkutano wa wazazi ikihusisha wanafunzi kama wanakamati;
- iii. Kamati ya chakula ya wazazi/walezi itasimamia masuala yote yanayohusu utoaji wa huduma ya chakula na lische shuleni;
- iv. Kamati/bodi ya shule itakuwa na jukumu la kufuatilia upatikanaji na utoaji wa huduma ya chakula na lische shuleni;

- v. Serikali itaendelea kupeleka chakula kwenye shule za Serikali za bweni kwa kuzingatia utaratibu uliopo; na
- vi. Michango ya chakula na misaada kutoka mashirika yasiyo ya kiserikali, sekta binafsi, asasi za kiraia, makundi mbalimbali, watu binafsi na Wabia wa Maendeleo itapelekwa shuleni kwa kuzingatia mikataba ya makubaliano kati ya mdau na wizara inayohusika.

2.4 Aina za Vyakula

Shule zitatoa huduma ya chakula kwa viwango vinavyoelekezwa kutegemeana na aina ya vyakula mbalimbali vinavyopatikana katika mazingira yake. Hata hivyo, inashauriwa kutumia vyakula vyenye nyongeza ya virutubishi (fortified foods) na utumiaji wa mazao ya shambani yaliyoongezewa thamani ya lishe (bio-fortified). Uzoefu unaonesha kwamba jamii nyingi nchini zina uwezo wa kuzalisha vyakula kama vile nafaka, mizizi, jamii ya kunde, mbogamboga, vyakula vya asili ya wanyama na matunda ya aina mbalimbali. Mwongozo unaelekeza kwamba:

- i. Wazazi/walezi wawajibike kuchangia vyakula vinavyopatikana katika maeneo yao hasa nafaka, jamii ya kunde na mbegu za mafuta; na
- ii. Kamati ya wazazi/walezi ya usimamizi wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe ihakikishe upatikanaji wa vyakula vingine kama vile mbogamboga, matunda, mafuta, mazao ya mifugo ikiwamo maziwa, mayai, na matumizi ya chumvi yenye nyongeza ya madini joto.

2.5 Mahitaji Muhimu katika Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe

2.5.1 Miundombinu Wezeshi na Vitendea Kazi

Shule inatakiwa kuwa na miundombinu wezeshi na toshelevu kwa ajili ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe. Miundombinu hiyo ni pamoja na: Jengo la kupikia lenye eneo la kupikia chakula ambalo lina sakafu isiyo ya kuteleza, madirisha makubwa ya kuingiza mwanga na hewa ya kutosha, stoo, miundombinu ya maji, vyombo vya kupikia na kugawia chakula, mashimo ya taka, matundu ya vyoo yenye utoshelevu kwa wasichana na wavulana, sehemu za kunawia mikono na bwalo la kulia chakula.

2.5.2 Malipo ya Posho kwa watoa huduma

Kamati ya wazazi/walezi ya utoaji huduma ya chakula na lishe shuleni itakusanya kiasi cha fedha kilichokubaliwa na wazazi/walezi kwa ajili ya malipo ya posho za watoa huduma.

2.5.3 Mahitaji Mengine

Nishati, mafuta ya kupikia, chumvi na sukari kwa makubaliano ya kamati ya wazazi/walezi vitachangwa.

2.6 Huduma za Afya na Lishe

- i. Kuwe na huduma za afya na lishe zikiwamo chanjo, dawa za minyoo na kichocho, upimaji wa afya ya akili na tathmini ya hali ya lishe na ufuatiliaji wa utatuzi wa

matatizo ya kiafya na kilishe yatakayojitokeza. Huduma nyingine ni utoaji wa virutubishi vya nyongeza kwa wahitaji (mfano madini chuma) kulingana na miongozo ya serikali;

- ii. Kuhakikisha vifaa na viwanja vya michezo vinakuwapo kwa ajili ya kutoa fursa kwa wanafunzi kufanya mazoezi ili kujenga afya bora;
- iii. Elimu ya chakula na lishe itolewe kwa kuwatumia wataalamu, Klabu za Lishe shuleni na wadau wengine; na
- iv. Kanuni za afya zizingatiwe kwa wapishi na watoa huduma ya chakula kama vile upimaji wa afya, usafi wa mwili na mavazi, na unawaji wa mikono.

2.7 Viwango na Kiasi Stahiki cha Chakula

- i. Wanafunzi wapatiwe chakula kila siku kwa siku za masomo;
- ii. Wanafunzi wapatiwe mlo wenye kukidhi viwango na kiasi stahiki (Rejea Kiambatisho Namba 1);
- iii. Wanafunzi waliopo katika shule za kutwa wapatiwe chakula cha mchana. Hata hivyo, shule inaweza kutoa mlo wa ziada kulingana na uwezo na makubaliano ya wazazi/walezi kulingana na mazingira; na

- iv. Wanafunzi wa bweni kwenye shule za Serikali na zisizo za Serikali wataendelea kupewa huduma ya chakula kulingana na utaratibu uliopo.

2.8 Utunzaji wa Kumbukumbu za Uchangiaji, Uhifadhi na Utumiaji wa Chakula

- i. Shule iwe na utaratibu wa kuandaa na kutunza kumbukumbu za uchangiaji, utunzaji na ugawaji wa chakula kutoka stoo kwa ajili ya uwajibikaji;
- ii. Watunza kumbukumbu wajengewe uwezo kuhusu kuandaa na kutunza kumbukumbu;
- iii. Taarifa za uchangiaji na utumiaji wa chakula zitolewe kwa kila robo mwaka na kwa uwazi kwa wachangiaji na wanufaika ambao ni wanafunzi. Taarifa hizi zitolewe kwenye vikao vya wazazi/walezi na kubandikwa kwenye mbao za shule za matangazo.

2.9 Udhibiti wa Ubora na Usalama wa Chakula

- i. Udhibiti wa ubora na usalama wa chakula uhakikishwe kwa kutathmini na kupima ili kukidhi viwango vya ubora na usalama wa chakula;
- ii. Vyakula vihifadhiwe na kuandaliwa katika mazingira safi na salama;
- iii. Shule iwe na utaratibu wa kuhifadhi vyakula katika msimu wa mazao mengi ikiwamo kutumia njia bora na

teknolojia rahisi za ukaushaji na uhifadhi wa matunda na mbogamboga bila kuathiri ubora wa chakula;

- iv. Vyakula hususan nafaka vihifadhiwe kwa kuzingatia viwango vya uhifadhi wa chakula vilivyoelekezwa na mamlaka inayohusika ili kuzuia uharibifu mfano, kubunguliwa, ukungu na sumu kuvu kwa mazao ya nafaka, karanga na jamii ya kunde;
- v. Chakula kilichoisha mudawake wa matumizi kiteketezwe kwa kufuata utaratibu uliowekwa na Serikali;
- vi. Elimu itolewe shuleni kwa kuwatumia wataalamu kuhusu uhifadhi sahihi wa mazao ya chakula ili kuzuia uharibifu wa chakula na sumu kuvu katika mazao ya chakula;
- vii. Vyakula vinavyopelekwa shuleni viwe vimeongezwa virutubishi kwa shule ambazo mazingira yake yanaruhusu;
- viii. Elimu ya lische itolewe kwa kuwatumia wataalamu kuhusu kupunguza matumizi ya vyakula visivyoshauriwa kiasya kama vile mafuta, chumvi na sukari kwa wingi.

2.10 Shughuli za Uzalishaji wa Mazao ya Chakula Shuleni

Shule zihakikishe zinabuni miradi ya elimu ya kujitegemea ambayo itatumika kuzalisha mazao ya chakula na wanyama, kupata maarifa na ujuzi kwa wanafunzi na kuhakikisha

upatikanaji wa chakula shuleni. Shule zihakikishe zinatenga maeneo ya shamba/bustani, na mifugo kwa ajili ya uzalishaji chakula kulingana na mazingira ya shule husika.

2.11 Uwezeshaji wa Utekelezaji

- i. Uchechemshi, uraghibishi na uhamasishaji kwa wadau na jamii kuhusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni ufanyike;
- ii. Elimu itolewe mara kwa mara kuhusu huduma ya afya na lishe katika ngazi zote za jamii;
- iii. Kuwe na mafunzo ya uendeshaji, usimamizi, ufuatiliaji na tathmini kwa watekelezaji wa masuala ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- iv. Kuhakikisha kwamba mikutano ya wadau wa kissekta inajadili masuala ya chakula na lishe shuleni; na
- v. Kuhakikisha kwamba kunakuwapo uwazi na uwajibikaji katika ngazi zote za utekelezaji wa mpango huu ili kuongeza hamasa na utayari wa wadau katika utoaji wa huduma bora za chakula na lishe.

SEHEMU YA TATU

WAJIBU NA MAJUKUMU

3.1 Utangulizi

Sehemu hii imeainisha wajibu na majukumu ya wadau mbalimbali wa Mwongozo wa utoaji huduma ya chakula na lishe shuleni kuanzia ngazi ya taifa hadi shule. Hii inalenga kuhakikisha kuwa huduma ya chakula na lishe katika shule za Elimumsingi inatolewa kwa weledi na ufanisi mkubwa. Wajibu wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe ni jukumu la wadau wote wa elimu yaani Serikali, jamii na sekta binafsi. Aidha, wajibu na majukumu ya watekelezaji yamezingatia mambo makuu yafuatayo: uangalizi na uratibu, utoaji wa huduma ya chakula na lishe, uzalishaji na /au ununuzi, usindikaji na uhifadhi wa chakula, ushiriki wa wazazi/ walezi katika kutoa uamuzi kwa ajili ya kuimarisha lishe na afya ya wanafunzi.

3.2 Wajibu na Majukumu ya Wadau wa Elimu

Utoaji wa huduma ya chakula na lishe ni suala mtambuko linalohitaji ushiriki wa sekta mbalimbali. Sehemu hii inafafanua majukumu ya wahusika watakaotoa huduma ya chakula na lishe kuanzia ngazi ya taifa hadi shule.

3.2.1 Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia

- i. Kuhakikisha kuwa suala la utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kwa wanafunzi wa Elimumsingi

linatekelezwa kwa kuzingatia Sera na Miongozo ya usimamizi na uendeshaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kwa kushirikisha sekta mbalimbali;

- ii. Kushirikiana na OR-TAMISEMI kupitia dodoso la ukusanyaji wa takwimu za Elimumsingi kila mwaka ili kuhuisha viashirio vya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni, na kuingizwa katika mifumo iliyopo ya ukusanyaji wa taarifa za kielimu;
- iii. Kushirikiana na OR-TAMISEMI kuratibu mipango na shughuli za wadau mbalimbali wa elimu wanaotekeleza majukumu ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe nchini;
- iv. Kushirikiana na OR-TAMISEMI kuandaa na kutoa taarifa ya utekelezaji ya mwaka kwa wadau;
- v. Kuratibu mkutano wa mwaka wa wadau unaohusiana na utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- vi. Kushiriki katika mijadala ya kisekta kuhusiana na utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni; na
- vii. Kushirikiana na OR-TAMISEMI kukusanya taarifa za miradi na mashirika binafsi (yasiyo ya kiserikali) yanayotekeleza afua za utoaji wa huduma za chakula na lishe nchini na kutengeneza kanzidata.

3.2.2 Ofisi ya Rais, Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa (OR-TAMISEMI)

- i. Kuratibu utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni katika ngazi zote za mamlaka za Serikali za Mitaa;
- ii. Kuandaa mpango kazi wa mwaka wa ufuatiliaji, usimamizi na tathmini ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni unaojumuisha taarifa za maafisa elimu kata;
- iii. Kutambua wachangiaji na watekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni na kufuatilia maendeleo ya utekelezaji wao;
- iv. Kushirikiana na WyEST, kufanya tathmini ya taarifa za Halmashauri za utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi ili kuchukua hatua stahiki;
- v. Kushirikiana na Wizara ya Afya, Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto kuhakikisha kuwa kila mwaka mipango ya huduma ya chakula na lishe inaingizwa kwenye Mpango wa Taifa wa Sekta Jumuishi wa Utekelezaji wa Lishe (National Multisectoral Nutrition Action Plan-NMNAP);
- vi. Kushirikiana na WyEST kutoa taarifa ya mipango na utekelezaji kwenye vikao/mikutano ya wadau wa masuala ya lishe;

- vii. Kuratibu upatikanaji wa huduma za afya na lishe zikiwamo chanjo, dawa za minyoo na kichocho, tathmini ya hali ya lishe, matibabu, utoaji wa vitamini na madini, pamoja na ushauri kuhusu huduma za lishe zinazotolewa shuleni;
- viii. Kuratibu mipango na miradi shuleni ambayo inapanua wigo wa utoaji wa elimu ya lishe, afya, kinga na matibabu hususan magonjwa ya kuambukiza, yasiyo ya kuambukiza, yasiyopewa kipaumbele na yanayoingiliana na mimea na wanyama (zoonotic disease);
- ix. Kuhamasisha jamii kuhusu uzalishaji wa mazao na matumizi ya vyakula vyenye virutubishi kwa wingi, vikiwamo vilivyoongezewa thamani ya lishe;
- x. Kuhamasisha jamii kuhusu matumizi ya vyakula vilivyoongezewa virutubishi;
- xi. Kuhamasisha jamii kuhusu ufugaji wa wanyama na samaki, na matumizi ya vyakula vyenye asili ya wanyama shuleni;
- xii. Kushirikiana na WyEST kufanya ufuatiliaji, usimamizi elekezi na tathmini ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni mara moja kwa mwaka; na
- xiii. Kushirikiana na WyEST kukusanya taarifa za miradi na mashirika binafsi (yasiyo ya kiserikali) yanayotekeleza afua za utoaji wa huduma za chakula na lishe nchini na kutengeneza kanzidata.

3.2.2.1 Ngazi ya Mkoa

- i. Kuhamasisha wadau wa elimu kutekeleza utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi ndani ya Mkoa;
- ii. Kuhakikisha kuwa jukumu la utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni linaingizwa kwenye mpango wa maendeleo wa mwaka;
- iii. Kuratibu mipango na shughuli za utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi;
- iv. Kuratibu na kusimamia utekelezaji wa miongozo inayohusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe katika shule ndani ya Mkoa;
- v. Kufanya ufuatiliaji na tathmini ya utekelezaji wa huduma ya utoaji wa chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi ndani ya Mkoa na kutoa mrejesho kwenye Kamati ya Ushauri ya Mkoa (RCC), OR-TAMISEMI na WyEST; na
- vi. Kuandaa na kuhifadhi kumbukumbu sahihi kuhusu huduma ya utoaji wa chakula na lishe ngazi ya Mkoa.

3.2.2.2 Ngazi ya Halmashauri

- i. Kuhamasisha wadau wa elimu kutekeleza utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi ndani ya Halmashauri;

- ii. Kuhakikisha uwapo wa rasilimali watu, vitu na fedha kwa ajili ya utoaji wa huduma za chakula na lishe shuleni;
- iii. Kuhakikisha shughuli za utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi zinaingizwa kwenye mpango wa maendeleo wa Halmashauri;
- iv. Kuhamasisha wazazi/walezi na jamii kupitia viongozi wa serikali za mitaa/vijiji kushiriki katika utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kwa mfano: kuzalisha mazao, kuchangia chakula, maji, nishati, nguvu kazi, vifaa sanifu vya kuhifadhia na kupikia chakula, rasilimali watu, au fedha ili kuwa na huduma endelevu;
- v. Kudhibiti ubora na usalama wa chakula kwa kutoa elimu, kuweka mikakati na mbinu za kuzuia uharibifu wa chakula ikiwamo sumukuvu;
- vi. Kuhakikisha huduma za afya na lishe zinapatikana zikiwamo tathmini ya hali ya lishe, utoaji wa vitamini na madini, dawa za minyoo na kichocho, unasihi wa lishe, chanjo na rufaa zinatolewa shuleni;
- vii. Kuhamasisha jamii kuhusu kilimo cha bustani za mbogamboga na matunda, na ufugaji wa kuku, samaki, nyuki na wanyama wadogowadogo;
- viii. Kushirikiana wa wadau wa elimu kuendesha mafunzo ya uwezesaji kwa watekelezaji na kutoa ushauri elekezi kwa serikali za vijiji/mitaa kuhusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;

- ix. Kufanya ufuatiliaji na tathmini ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi ndani ya Halmashauri;
- x. Kuandaa na kuwasilisha Mkoani, taarifa ya utekelezaji kuhusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe katika shule zilizomo ndani ya Halmashauri inayohusika; na
- xi. Kukusanya takwimu za utoaji wa huduma ya chakula na lishe kutoka shuleni na kuziwasilisha OR-TAMISEMI kupitia mifumo ya ukusanyaji wa taarifa za Elimumsingi iliyopo.

3.2.2.3 Ngazi ya Kata

- i. Kupokea na kujumuisha kwenye Mpango wa Maendeleo wa Kata shughuli za utoaji wa huduma ya chakula na lishe zinazobuniwa katika ngazi za shule na vijiji/mitaa;
- ii. Kusimamia upatikanaji wa chakula katika shule zilizomo ndani ya Kata;
- iii. Kushirikiana na uongozi wa Serikali za vijiji/mitaa katika kuwahamasisha wazazi/walezi na wananchi kwa ujumla kuchangia utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- iv. Kushirikiana na wataalamu kutoa mafunzo na ushauri elekezi kuhusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;

- v. Kushirikiana na Serikali za vijiji/mitaa na shule katika kuhakikisha kuwa changamoto zinazohusu chakula, afya na lishe ya wanafunzi, zinariptiwa katika ngazi ya Halmashauri kwa lengo la kupatiwa ufumbuzi;
- vi. Kufanya ufuatiliaji na tathmini ya mara kwa mara kuhusu uwapo, uhifadhi salama na matumizi ya chakula kwenye shule zilizomo ndani ya kata na kuwasilisha taarifa kwenye Halmashauri kila robo mwaka; na
- vii. Kusimamia utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi kwa kuhakikisha kuwa sheria ndogo zinazohusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni zinasimamiwa ipasavyo.

3.2.2.4 Ngazi ya Serikali ya Mtaa/Kijiji

- i. Kuandaa mpango wa jumla wa maendeleo ya mitaa/kijiji unaojumuisha utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- ii. Kuandaa mikakati ya kuhakikisha utoaji endelevu wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- iii. Kusimamia utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi kwa kuhakikisha kuwa sheria ndogo zinazohusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni zinatungwa na kusimamiwa ipasavyo;

- iv. Kuhamasisha jamii kuchangia utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- v. Kushirikiana na shule kuhakikisha upatikanaji wa maji safi na salama shuleni;
- vi. Kuhakikisha kuwa majengo muhimu kama vile: stoo ya chakula, jiko, bwalo na vyoo vinajengwa na vinakuwa kwenye hali nzuri;
- vii. Kuhakikisha uwapo wa daftari la kumbukumbu kwa ajili ya chakula kinachochangwa na wazazi/walezi na jamii shuleni; na
- viii. Kushirikiana na uongozi wa shule kuhakikisha chakula kilichopatikana kutoka kwa wazazi/walezi na wadau wengine kinatumika kama ilivyokusudiwa.

3.2.2.5 Ngazi ya Shule

- i. Kutoa ushauri wa kitaalamu na kushirikiana na wazazi/walezi kuandaa na kutekeleza mpango mkakati endelevu wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi;
- ii. Kushirikiana na kamati ya chakula ya wazazi/walezi kuandaa taarifa ya mapato na matumizi ya michango inayokusanywa kwa ajili ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni na kuiwasilisha kwenye vikao vya Serikali ya mtaa/kijiji/kata kwa ajili ya kuchukua hatua zaidi;

- iii. Kuhakikisha taarifa ya mapato na matumizi ya chakula shuleni inatolewa kwa uwazi na kubandikwa kwenye mbao za matangazo za shule na ofisi za Serikali ya mtaa/kijiji;
- iv. Kuhakikisha kuwa mtunza stoo anapatikana kwa ajili ya uhifadhi na kuangalia usalama wa chakula;
- v. Kuhakikisha uhifadhi safi na salama wa chakula ili kuepuka uchafu, vimelea vya magonjwa na kemikali zinazoweza kupoteza ubora wa chakula hicho;
- vi. Kuhakikisha kwamba, wawakilishi wa wanafunzi wanachaguliwa ili kupokea mapendekezo au malalamiko yanayohusiana na utoaji wa huduma ya chakula na lishe na kuyawasilisha kwenye mikutano ya shule; na
- vii. Kuhakikisha kuwa chakula kinaandaliwa kwa kuzingatia makundi angalau manne ya vyakula ili kuimarisha afya na lishe za wanafunzi.

3.2.3 Wazazi/ Walezi na Jamii

- i. Kushiriki vikao vya wazazi/walezi na kujadili namna bora ya kuchangia upatikanaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa shule inayohusika;
- ii. Kushirikiana na Serikali ya kijiji/mtaa na uongozi wa shule kuunda kamati ya wazazi/walezi ya chakula kwa ajili ya kuratibu na kusimamia utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;

- iii. Kuchangia upatikanaji wa chakula na mahitaji mengine kwa ajili ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kwa kuzingatia makubaliano yao;
- iv. Kushiriki katika shughuli za ujenzi wa miundombinu muhimu kama vile jiko, stoo, bwalo na vyoo kwa ajili ya ufanisi wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe; na
- v. Kuchangia uzalishaji wa vyakula vilivyoongezwa thamani ya lishe na vyakula vyenye asili ya wanyama, mbogamboga na matunda.

3.2.4 Wizara Nyingine za Kisekta zinazotekeleza Huduma ya Chakula na Lishe

Wizara za Kisekta zinazojihusisha na huduma hii ni: Ofisi ya Waziri Mkuu; Wizara ya Fedha na Mipango; Wizara ya Afya, Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto; Wizara ya Nishati; Wizara ya Madini; Wizara ya Maji na Umwagiliaji; Wizara ya Kilimo; Wizara ya Mifugo na Uvuvi pamoja na Taasisi zake. Majukumu ya Wizara hizi yatatekelezwa kwa kushirikiana na WyEST na OR-TAMISEMI. Majukumu hayo ni:-

- i. Kutoa ushauri wa kitaalamu na mafunzo wezeshi kwa watekelezaji wa Mwongozo huu;
- ii. Kutafuta na kukusanya rasilimali muhimu katika utekelezaji wa huduma za chakula na lishe shuleni;
- iii. Kushiriki katika usimamizi elekezi, ufuatiliaji na tathmini

ya utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni; na

- iv. Kushiriki katika mijadala ya kisekta kuhusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi.

3.2.5 Wadau wa Elimu na Wabia wa Maendeleo

- i. Kuchangia juhudi za Serikali katika kuwezesha upatikanaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi kama ilivyoainishwa Sehemu ya Pili ya Mwongozo huu kipegele cha 2.3.2;
- ii. Kubuni na kuwezesha utekelezaji wa mipango na miradi ya utoaji wa huduma ya chakula shuleni;
- iii. Kushiriki katika ufuatiliaji, usimamizi elekezi na tathmini ya utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- iv. Kushiriki katika mijadala ya kisekta kuhusiana na utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni; na
- v. Kushiriki kutoa mafunzo ya uwezeshaji na utaalumu kwa watekelezaji na wasimamizi wa masuala ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni.

3.2.6 Sekta Binafsi

- i. Kuhamasisha jamii kushiriki kikamilifu katika utekelezaji wa mipango ya huduma ya chakula na lishe shuleni;

- ii. Kuchangia upatikanaji wa chakula na huduma nyingine za lishe;
- iii. Kutoa ushauri wa kitaalamu na elimu kuhusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kulingana na miongozo ya Serikali;
- iv. Kushiriki katika kuzalisha mazao ya shambani yaliyoongezewa thamani ya lishe;
- v. Kushiriki katika uongezaji wa virutubishi kwenye vyakula; na
- vi. Kushiriki katika ujenzi wa miundombinu wezeshi katika shule.

3.2.7 Taasisi za Utafiti

- i. Kufanya tafiti zinazohusiana na utoaji wa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi; na
- ii. Kutoa matokeo ya tafiti mbalimbali kuhusiana na utoaji wa huduma ya chakula na lishe katika mijadala ya kimataifa, kikanda na kitaifa.

3.2.8 Vyombo vya Habari

- i. Kushiriki kuelimisha jamii kuhusu umuhimu na faida kwa wanafunzi kupata huduma ya chakula na lishe wanapokuwa shuleni; na
- ii. Kushiriki shughuli za uchechemuaji na uraghibishi kwa

jamii na wadau mbalimbali katika kushiriki kikamilifu kuchangia upatikanaji wa huduma hiyo.

3.2.9 Kamati ya Chakula ya Wazazi/Walezi

- i. Kushirikiana na uongozi wa shule kuandaa na kutekeleza mpango wa chakula na lishe shuleni;
- ii. Kukusanya michango ya vyakula, fedha na vifaa vinavyotolewa kwa ajili ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- iii. Kuandaa na kutunza kumbukumbu za uchangiaji;
- iv. Kuandaa taarifa ya mapato na matumizi na kuiwasilisha kwa wazazi/walezi;
- v. Kushirikiana na uongozi wa shule kuhifadhi vyakula vinavyochangwa;
- vi. Kuhakikisha mpishi anapatikana kulingana na vigezo vya afya kwa ajili ya kuandaa chakula cha wanafunzi shuleni; na
- vii. Kuhakikisha posho za watoa huduma mfano mpishi na mlinzi zinapatikana kwa wakati.

SEHEMU YA NNE

UTOAJI ENDELEU WA HUDUMA YA CHAKULA NA LISHE SHULENI

4.1 Utangulizi

Mafanikio katika utoaji wa huduma ya chakula na lishe yanategemea mipango endelevu. Uendelevu unatafsiriwa kama upatikanaji wa uhakika wa huduma ya chakula na lishe kwa wakati wote. Sehemu hii inaelekeza namna ya kufanya utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kuwa endelevu. Hivyo, inatarajiwa kwamba kila anayehusika na utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni, anapaswa kutimiza wajibu wake ili kuhakikisha lengo linatimia.

Katika kufanikisha azma hiyo, baadhi ya mikakati inayoweza kufanya utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula shuleni kuwa endelevu imeainishwa (Kiambatisho Namba 2). Hata hivyo, watekelezaji wa mwongozo huu wanaweza kubuni mikakati wanayoona inafaa kulingana na mazingira yanayohusika.

4.2 Utoaji Endelevu wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni

Utoaji endelevu wa huduma ya chakula na lishe shuleni ni jambo muhimu. Mambo yafuatayo yanapaswa kuzingatiwa ili huduma hii iwe endelevu: - uwezeshaji kupitia mafunzo katika ngazi mbalimbali, kushirikisha na kuhamasisha wazazi/walezi,

jamii na wadau mbalimbali kuchangia huduma ya chakula shuleni; uratibu wa michango ya sekta binafsi na wadau; kuandaa mpango kazi wa utekelezaji; uwazi na uwajibikaji; na ufuatiliaji na tathmini.

4.2.1 Uwezeshaji Kupitia Mafunzo katika Ngazi mbalimbali

Kutoa mafunzo wezeshi kwa watekelezaji wa Mwongozo wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni, na kufanya tathmini na ufuatiliaji wa mafunzo hayo.

4.2.2 Ushirikishaji na Uhamasishaji wa Wadau

Shule za bwani, za Serikali na zisizo za Serikali zinawajibika kutoa huduma ya chakula na lishe kwa wanafunzi. Upatikanaji wa chakula kwa wanafunzi wa shule za kutwa, za Serikali na zisizo za Serikali ni jukumu la wazazi/walezi kwa kushirikiana na wadau au wabia wa maendeleo. Hivyo, ni muhimu uhamasishaji na ushirikishwaji wa makundi haya ukafanyika mara kwa mara. Shughuli ya uhamasishaji inaweza ikafanyika kwa kuwashirikisha wataalamu, viongozi wa Serikali, viongozi wa kisiasa, sekta binafsi, waandishi wa habari na watu mashuhuri.

4.2.3 Uratibu wa Michango ya Sekta Binafsi na Wadau

Kuwapo na Mpango wa Kitaifa wa kuratibu michango na aina ya shughuli zinazofanywa na sekta binafsi na wadau, kutawezesha huduma bora na endelevu ya utoaji wa chakula na lishe shuleni.

4.2.4 Kuandaa Mpango Kazi wa Utekelezaji

Kuwapo kwa mpango kazi wa utekelezaji utakaoainisha makadirio ya mahitaji halisi katika shughuli za utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni ni suala muhimu. Mpango kazi huo ujumuishe shughuli mbalimbali za uzalishaji mali ikiwa ni pamoja na kilimo, ufugaji, uvuvi pamoja na bustani za mbogamboga na matunda.

4.2.5 Uwazi na Uwajibikaji

Kuimarisha suala la uwazi na uwajibikaji ni jambo muhimu katika kuongeza ufanisi wa usimamizi na utekelezaji wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni. Uwazi na uwajibikaji ni pamoja na utoaji taarifa za mwenendo wa upatikanaji wa chakula, mapato na matumizi kwa wazazi/walezi na jamii kwa ujumla. Aidha, usimamizi makini utachangia utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kuwa endelevu.

4.2.6 Ufuatiliaji na Tathmini

Ufuatiliaji na tathmini wa shughuli za utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni ni jambo muhimu. Taarifa zitakazotokana na ufuatiliaji na tathmini hizo zitasaidia kubaini changamoto na kufanya maamuzi ya kuboresha utoaji wa huduma hiyo.

SEHEMU YA TANO

UFUATILIAJI NA TATHMINI YA UTOAJI WA HUDUMA YA CHAKULA NA LISHE SHULENI

5.1 Utangulizi

Sehemu hii inaelekeza namna ambavyo utekelezaji wa Mwongozo wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni utakavyopimwa. Upimaji huo utafanyika katika ngazi mbalimbali kuanzia ngazi ya shule, kijiji/mtaa, kata, halmashauri, mkoa hadi taifa kulingana na viashirio vilivyoainishwa katika mwongozo huu. Viashirio kwa kila lengo mahsusi vimeainishwa ili kuonesha uelekeo wa utekelezaji wa mwongozo huu. Aidha, viashirio hivi vitajumuishwa katika mifumo ya uandaaji na utoaji wa taarifa za kisekta.

5.2 Viashirio vya Utekelezaji wa Utoaji wa Huduma za Chakula na Lishe

Viashirio vinavyotumika kupima utekelezaji wa utoaji wa huduma za chakula na lishe vimetokana na lengo kuu pamoja na malengo mahususi yaliyoainishwa katika Mwongozo huu.

5.2.1 Viashirio vya Lengo Mahususi Namba (i): “Kutoa Maelekezo kwa Watumiaji wa Mwongozo kuhusu Utoaji Endelevu wa Huduma ya Chakula na Lishe kwa Wanafunzi wa Elimumsingi”

- i. Asilimia ya shule ambazo zina Sera, Nyaraka na Miongozo ya Serikali inayohusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe; na
- ii. Asilimia ya shule ambazo zinatekeleza utoaji wa huduma za chakula na lishe kulingana na matakwa ya Sera, Nyaraka na Miongozo ya Serikali.

5.2.2 Viashirio vya Lengo Mahususi Namba (ii): “Kuelekeza Taratibu Stahiki za Kufuatwa Kuwezesha Upatikanaji wa Chakula Shuleni”

- i. Asilimia ya shule zinazotekeleza huduma ya utoaji wa chakula na lishe;
- ii. Asilimia ya shule zenye kamati ya shule inayosimamia shughuli za utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni;
- iii. Asilimia ya shule ambazo zina stoo bora ya kutunzia vyakula;
- iv. Asilimia ya shule zenye jengo maalumu la kupikia (jiko);
- v. Asilimia ya shule zenye bwalo/sehemu maalumu ya kulia chakula; na
- vi. Asilimia ya shule zinazotoa angalau makundi manne ya chakula katika mlo.

5.2.3 Viashirio vya Lengo Mahususi Namba (iii): “Kuongeza Wigo wa Wachangiaji na Watekelezaji wa Utoaji Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni”

- i. Asilimia ya shule zinazotoa huduma ya chakula na lishe shuleni kwa hisani ya wadau wa maendeleo;
- ii. Idadi ya mashirika, kimkoa (wadau) yanayochangia katika juhudi za Serikali za utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni; na
- iii. Idadi ya sekta binafsi zinazochangia katika juhudi za Serikali za utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni.

5.2.4 Viashirio vya Lengo Mahususi Namba (iv): “Kuelekeza Aina na Viwango Stahiki vya Chakula kwa Wanafunzi wa Elimumsingi”

- i. Asilimia ya shule zilizo na ratiba ya chakula ya wiki na kuonesha idadi ya siku ambazo chakula hutolewa shuleni;
- ii. Asilimia ya shule za kutwa ambazo zinatoa chakula kwa siku tano mfululizo;
- iii. Asilimia ya shule zinazohifadhi vyakula kwa kufuata taratibu salama za uhifadhi zilizowekwa na Serikali; na
- iv. Asilimia ya shule zinazotekeleza viwango stahiki vya vyakula katika shule husika.

5.2.5 Viashirio vya Lengo Mahususi (v): “Kuelekeza Mikakati Endelevu ya Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni”

- i. Asilimia ya vikao vya wazazi vilivyokaa na kuhamasisha upatikanaji wa chakula;
- ii. Asilimia ya shule zinazotoa taarifa za uchangiaji wa utoaji huduma ya chakula na lishe shuleni kwa uwazi;
- iii. Asilimia ya kamati za shule zilizohamasishwa katika Halmashauri;
- iv. Idadi ya vipindi vya redio, runinga na makala za habari na vyombo vingine vya habari vinavyohamasisha uchangiaji wa chakula na lishe shuleni; na
- v. Idadi ya machapisho yaliyosambazwa ili kubadili tabia katika jamii kuhusiana na huduma ya chakula na lishe shuleni.

5.2.6 Viashirio vya Lengo Mahususi (vi): “Kuelekeza Ufuatiliaji, Usimamizi na Tathmini ya Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni”

- i. Asilimia ya shule zenye andiko maalumu kwa ajili ya utaratibu wa uchangiaji huduma ya chakula na lishe shuleni;
- ii. Asilimia ya shule zenye shamba la shule kwa ajili ya kuboresha utoaji wa huduma ya chakula na lishe;

- iii. Asilimia ya shule zenye bustani za shule kwa ajili ya kuboresha utoaji wa huduma ya chakula na lishe; na
- iv. Asilimia ya shule zenye miradi ya ufugaji kwa ajili ya kuboresha utoaji wa huduma ya chakula na lishe.

5.3 Muundo wa Uandaaji na Utoaji wa Taarifa

Sehemu hii inatoa maelekezo ya muundo wa uandaaji na utoaji taarifa zinazohusu utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni kwa wanafunzi wa Elimumsingi kama ifuatavyo:

- i. Miundo iliyopo ya uandaaji wa taarifa kama takwimu za Elimumsingi (BEST), pia Mfumo wa Taarifa za Uendeshaji Huduma za Afya (MTUHA) zitatumika kutolea taarifa za huduma za chakula na lishe;
- ii. Taarifa za utoaji wa huduma za chakula na lishe zitaandaliwa katika ngazi ya shule kutoka kwenye rejista za huduma za chakula na lishe; na
- iii. Taarifa ya huduma ya chakula na lishe zitahakikiwa na kupitishwa na kamati au bodi ya shule kabla ya kupelekwa katika ngazi za kata, na halmashauri;
- iv. Taarifa za huduma za chakula na lishe katika ngazi ya halmashauri zitahakikiwa na kupitishwa na kamati ya huduma za Elimu, Afya na Maji kabla ya kupelekwa katika ngazi ya mkoa;

- v. Halmashauri zitatoa mrejesho wa taarifa kwenye shule husika ili kufanyia kazi mapendekezo yatakayokuwa yametolewa kuhusu uboreshaji wa huduma za chakula na lishe;
- vi. Taarifa za huduma za chakula na lishe katika ngazi ya mkoa zitahakikiwa na kupitishwa na Idara ya Elimu kabla ya kupelekwa Ofisi ya Rais - TAMISEMI;
- vii. Mikoa itatoa mrejesho wa taarifa kwenye halmashauri husika ili kufanyia kazi mapendekezo yatakayokuwa yametolewa kuhusu uboreshaji wa huduma za chakula na lishe katika halmashauri inayohusika; na
- viii. Taarifa za utoaji wa huduma ya chakula na lishe katika ngazi ya kitaifa (OR-TAMISEMI) zitajadiliwa, kuhakikiwa na kupitishwa kwa kushirikiana na WyEST.

5.4 Ufuatiliaji na Usimamizi Elekezi katika Ngazi ya Mkoa

Ili kufanikisha utekelezaji wa Mwongozo huu, ni lazima kufanya ufuatiliaji na usimamizi elekezi katika ngazi zote. Hii itasaidia kubaini mafanikio na changamoto mbalimbali kwa kufanya yafuatayo:

- i. Timu ya wataalamu kutoka ngazi ya taifa wanaowakilisha sekta jumuiishi watafanya ufuatiliaji na usimamizi elekezi mara moja kwa mwaka;

- ii. Ufuatiliaji na usimamizi elekezi katika ngazi za mkoa, halmashauri, kata na kijiji utafanyika kila robo mwaka katika shule inayohusika;
- iii. Baada ya kufanya usimamizi elekezi, timu ya wataalamu iliyofanya usimamizi itatoa mrejesho kwenye shule husika na kutoa mapendekezo ya namna ya kuboresha utoaji wa huduma za chakula na lishe; na
- iv. Shule husika zitatengeneza mpango kazi kwa ajili ya kutekeleza mapendekezo yaliyotolewa na timu ya wataalamu, na matokeo ya utekelezaji huo yatawasilishwa kwa timu ya wataalamu wanaofanya usimamizi elekezi kwa kipindi kitakachofuata.

5.5 Mikutano ya Wadau

Mikutano ya wadau ni muhimu kwa ajili ya kujadili na kupitia mwenendo au maendeleo ya utoaji wa huduma ya chakula na lishe katika ngazi mbalimbali na kutoa mapendekezo ya namna ya kuboresha utoaji wa huduma za chakula na lishe kwa wanafunzi wa Elimumsingi. Taratibu zifuatazo zitazingatiwa katika mikutano ya wadau: -

- i. Mikutano ya kujadili maendeleo ya utekelezaji wa utoaji huduma za chakula na lishe itafanyika kama ilivyoainishwa katika Mwongozo huu kwa kuhusisha kamati jumuishi ya masuala ya lishe katika ngazi ya kijiji/mtaa, kata, halmashauri, mkoa na taifa;

- ii. Wajumbe wa sekta jumuishi watapokea taarifa kutoka kwa maafisa wanaohusika na utoaji wa huduma za chakula na lishe kama mwongozo unavyoelekeza;
- iii. Wajumbe wa Kamati jumuishi ya lishe katika ngazi ya kijiji/mtaa na kata watakutana kila mwezi kujadili maendeleo ya utoaji wa huduma za chakula na lishe katika sehemu zao;
- iv. Wajumbe wa kamati jumuishi ya lishe katika ngazi ya halmashauri na mikoa watakutana kila robo mwaka kujadili maendeleo ya utoaji wa huduma za chakula na lishe katika mikoa na halmashauri zao; na
- v. Wajumbe wa kamati jumuishi ya lishe katika ngazi ya kitaifa watakutana kila nusu mwaka kujadili maendeleo ya utoaji wa huduma za chakula na lishe nchini.

VIAMBATISHO

Kiambatisho Namba 1: Mahitaji na Viwango vya Vyakula Vinavyotakiwa kwa Wanafunzi Shuleni

Ili kukidhi mahitaji ya lishe kwa wanafunzi utoaji wa huduma ya chakula shuleni uzingatie mambo yafuatayo;

i) Muda ambao Mwanafunzi anatumia akiwa Shuleni

Muda	Mahitaji ya chakula
Saa1- 6 mchana	Chakula kikiidhi asilimia 30 - 45 ya mahitaji ya lishe ya mwili kwa siku.
Kutwa	Chakula kikiidhi asilimia 60 - 75 ya mahitaji ya lishe ya mwili kwa siku.
Bweni	Chakula kikiidhi asilimia 100 ya mahitaji ya lishe ya mwili kwa siku

ii) Ubora wa Chakula

- A. Mlo wa wanafunzi ujumuishe makundi mbalimbali ya vyakula kama vile; (i) nafaka/mizizi/viazi/ndizi, (ii) vyakula vya jamii ya kunde na vyenye asili ya wanyama, (iii) mboga za majani na mbogamboga, (iv) matunda na (v) mafuta, sukari na asali;
- B. Shule zinashauriwa kuwa, kiwango cha chini cha makundi ya vyakula kisipungue vyakula vinavyotokana angalau katika makundi manne kati ya makundi matano yaliyotajwa hapo juu;
- C. Shule zinahimizwa kuwa na utaratibu wa kupangilia na

kubadilisha aina ya mlo unaotolewa shuleni kila baada ya wiki ili kuongeza wigo wa wanafunzi kupata vyakula katika makundi mbalimbali;

- D. Shule zinashauriwa kutumia vyakula vyenye nyongeza ya virutubishi (“fortified foods”) kama mafuta ya kupikia yenye nyongeza ya vitamini A, unga wa mahindi wenye nyongeza ya madini ya chuma na zinki, chumvi ya kupikia yenye nyongeza ya madini joto na utumiaji wa mazao ya shambani yaliyoongezewa thamani ya lishe (“bio-fortified food crops”) kama vile maharage, mahindi na viazi lishe; na
- E. Maandalizi na upishi wa chakula shuleni uzingatie matumizi ya wastani ya mafuta, chumvi na sukari katika chakula, ili kuzuia madhara ya kiafya kwa mlaji.

iii) Usalama wa Chakula

- A. Kanuni za usafi na usalama wa chakula zizingatiwe wakati wa maandalizi, ugawaji na ulaji wa chakula ili kukifanya chakula kiwe salama kwa mlaji; na
- B. Wanafunzi wahimizwe kunywa maji safi na salama ya kutosha wakiwa shuleni.

iv) Chakula kinachokubalika katika jamii husika

- A. Chakula ambacho kitapikwa shuleni kiwe chenye kukubalika na jamii husika; na
- B. Shule zinahimizwa kutumia vyakula vinavyopatikana

katika, jamii husika au katika msimu uliopo au kuzalisha vyakula ili kupunguza gharama za ununuzi na kuwezesha utoaji endelevu wa huduma ya chakula shuleni.

v) Mahitaji sahihi ya lishe kwa kuzingatia umri na makundi mbalimbali ya vyakula

Chakula kinachotolewa shuleni kinatakiwa kukidhi walau mahitaji ya chini ya lishe ya mwanafunzi kwa siku kama inavyoonekana katika jedwali hapa chini;

Jedwali 2: Makadirio ya mahitaji ya vyakula katika mlo mmoja kwa mwanafunzi kwa siku

Aina ya kundi la chakula^a	Miaka (3-10)^b	Miaka (11-18)^b
Nafaka (mf. mahindi, mchele):	g 40 - 60	g 60 - 70
Mizizi na ndizi (mf. mihogo, magimbi, ndizi za kupika)	g 100 -150	g 150 - 200
Vyakula vya jamii ya mikunde (mf. maharage, kunde, njegere)	g 20 - 25	g 40 - 45
Vyakula vyenye asili ya nyama (mf. samaki, ng'ombe, kuku)	g 50 - 80	g 80 -125
Maziwa (maziwa mgando, maziwa mabichi)	g 50 - 200	g 200 - 250

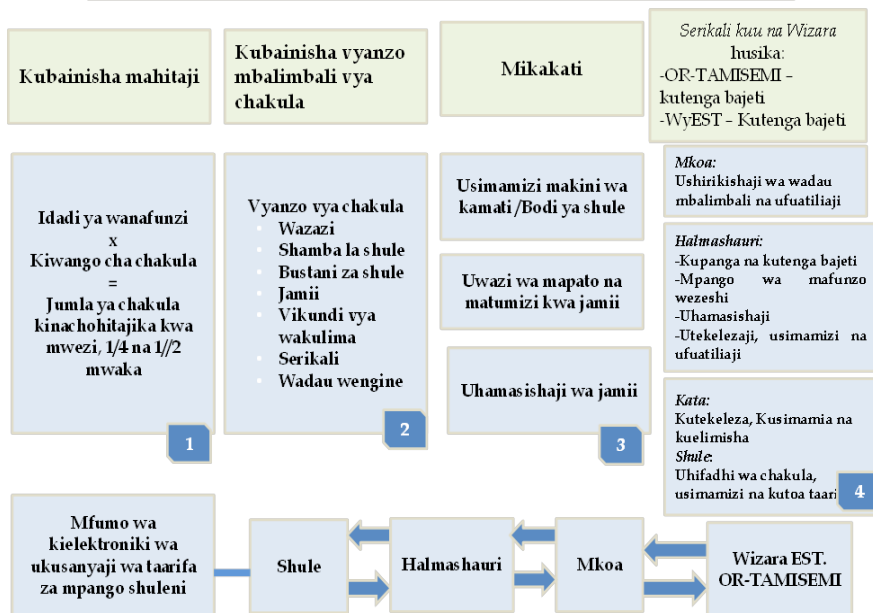
Mboga za majani na mbogamboga	g 40 - 60	g 80
Matunda	g 75 -100	g 100 -150
Mafuta ya kula	g 5	g 5
Sukari	g 10 -12	g 15 - 20
Chumvi	g 2.5 - 3	g 2.5 - 3

*Vyakula vilivyooneshwa katika jedwali ni vyakula visivyopikwa.

*Mahitaji haya ni makadirio ya kufikia angalau theluthi moja ya mahitaji ya nishati na kumuwezesha mwanafunzi kupata mlo wenye mchanganyiko wa makundi mbalimbali ya vyakula.

Kiambatisho Namba 2: Muhtasari wa Uendelevu wa Utoaji wa Huduma ya Chakula na Lishe Shuleni (WyEST; 2019)

Uendelevu wa utoaji wa huduma ya chakula na lishe shuleni

REJEA

1. African Day for School Feeding, (2018). “Report on Final recommendations of the 3rd African Day of School Feeding Commemoration in Harare Zimbabwe”. Addis Ababa, Ethiopia.
2. FAO, (2019). “Nutrition Guidelines and standards for school meals. A report from 33 low- and middle-income countries”. Rome, Italy.
3. FAO & WFP, (2018). “Home-Grown School Feeding. Resource Framework. Technical Document”. Rome.
4. Galloway R., (2010). “Developing Rations for Home Grown School Feeding. The partnership for child development”.
5. Jesse J., (2018). “Contribution of School Feeding Programs (SFPs) in Enhancing Pupils’ Schooling in Primary Schools in Monduli District, Tanzania”. European Journal of Education Studies.
6. Maijo S., (2018). “Impact of School Feeding Programme on Learners, Academic Performance in Mlunduzi Ward, Tanzania”. International Journal Education Studies.
7. Ministry of Education Science and Technology, (2019). “National School Feeding Guideline Needs Assessment Report”. Dodoma, Tanzania.

8. TFNC (1992). "Sera ya Chakula na Lishe". Dar es Salaam, Tanzania.
9. WyE (1975). "Mafunzo ya Mpango wa Chakula katika shule za msingi Tanzania". Kamati ya Chakula cha Mchana katika shule za msingi.
10. WFP (2013). "The state of school feeding worldwide". Rome.
11. WHO (2006). "Food and nutrition policy for schools. A tool for the development of school nutrition programmes in the European Region". Copenhagen, Programme for Nutrition and Food Security, WHO Regional Office for Europe.
12. Wizara ya Elimu na Mafunzo ya Ufundi (2014). 'Sera ya Elimu na Mafunzo.

Majina ya Walioshiriki Kuandaa Mwongozo

Na.	Jina	Wizara/Taasisi
1.	Bi. Grace Shileringo	WyEST-Elimumsingi, Mratibu
2.	Dkt. Rehema Mzimhiri	Taasisi ya Chakula na Lishe
3.	Bw. Benedict Raymond Mangulu	WyEST - Uthibiti Ubora wa Shule
4.	Bw. Joel Mwamasangula	WyEST- Elimumsingi
5.	Bw. Fundikira Ekerege	WyEST- Elimumsingi
6.	Dkt. Mollel Meigaru	WyEST- Sera na Mipango
7.	Dkt. Emmanuel Gibai	OR -TAMISEMI
8.	Bw. Bakari Sagini	OR -TAMISEMI (Elimu Msingi)
9.	Dkt. Laurent Mselle	Taasisi ya Chakula na Lishe
10.	Bi. Tufingene R. Malambugi	Wizara ya Afya, Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto
11.	Bi. Nyamizi Bundala	Chuo Kikuu cha Sokoine cha Kilimo
12.	Bi. Zahra S. Majili	Chuo Kikuu cha Sokoine cha Kilimo
13.	Amina L. Mgeni	Shirika la <i>Project Concern International(PCI)</i>

14. Bi. Domina Kambarangwe Shirika la Mpango wa Chakula Duniani (WFP)
15. Bw. Godfrey Matumu Shirika la *Project Concern International(PCI)*
16. Bw. Ambokile Mwangoka Shirika la *Project Concern International(PCI)*
17. Bw. Adam Malundo Shirika la *Project Concern International(PCI)*
18. Dkt. Sylvester Nandi Shirika la *Nutrition International*

